

Salonitani extra fines Dalmatiae (IV) Salonitanci u vojnoj službi (dio prvi)

Dino Demicheli
HR, 10000 Zagreb
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3

Rad obrađuje 10 natpisa¹ koji potvrđuju Salonitance u vojnoj službi izvan Dalmacije u razdoblju od 1. do 5. stoljeća. Za ovu su raspravu odabrani vojnici koji su pripadali staležu običnih građana i koji su u vojnoj hijerarhiji najviše mogli doći do ranga centuriona. Natpisi spominju ukupno 15 vojnika salonitanskoga podrijetla koji su svoju vojnu službu obnašali u raznim provincijama. Uglavnom se radi o veteranima, dok se za samo za četvoricu vojnika može sa sigurnošću reći da su umrli za vrijeme aktivne službe. Većina spomenika koji su ovdje obrađeni su nadgrobni, među kojima prevladavaju stele. Samo jedan spomenik nije nadgrobni, a radi se o popisu otpuštenih vojnika VII. legije iz logora u Gornjoj Meziji na kojem nalazimo šestoricu Salonitanaca. Najviše je spomenika koji se mogu datirati u 2. i 3. stoljeće, odnosno u razdoblje u kojem Dalmacija nema legijsku vojsku, pa se legionari koji se u to vrijeme nalaze u Saloni uglavnom vezuju uz dužnosti u namjesnikovu uredu na koje su bili poslani iz neke susjedne provincije. Iako je najpouzdaniji kriterij za određivanje salonitanskoga podrijetla spomen samoga grada Salone, u raspravu su ušli i oni vojnici kojima su na salonitanskom području nadgrobne spomenike podizali roditelji. Kako je u Saloni pronađeno relativno mnogo vojnih natpisa, posebno su raspravljani oni koji su se mogli odnositi na Salonitance, ali za koje nije bilo dovoljno dokaza da su boravili izvan Dalmacije.

Ključne riječi: Salona, Dalmacija, natpisi, rimska vojska, legionari, centurioni, mobilnost

UDK: 904:355.1(398 Salona)"652"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 30. lipnja 2015.

Posljednju skupinu Salonitanaca koja će biti opisana ovim serijalom sačinjavaju oni pojedinci koji su u nekom razdoblju svojih života kao vojnici boravili izvan granica provincije Dalmacije. U prošlim smo se nastavcima bavili dvjema specifičnim i na neki način zatvorenim skupinama Salonitanaca povezanih s vojskom, svjedocima na vojnim diplomama i pripadnicima pretorijanske garde.² Kako je preostao poveći broj pripadnika legija i kohorata, radi velikoga opsega rada odlučili smo ovu skupinu podijeliti

u dva članka. Prvi će opisivati natpise vojnika koji su bili pripadnici običnoga građanstva, dok će drugi članak opisivati vojne karijere pripadnika viteškoga i senatorskoga staleža. Kako će se vidjeti iz presjeka pojedinih karijera, Salonitanci u vojsci imali su možda najzujbudljivije živote među njihovim dosad spomenutim sugrađanima.

Neupitno je da su neki vojnici odlazili u vojsku radi koliko-toliko osigurane egzistencije i krova nad glavom, dok su neki odlazili poštujući odluku svojih obitelji u kojima

* Zahvaljujem svim čitateljima ovoga članka koji su svojim sugestijama i konstruktivnim prijedlozima pridonijeli njegovoj izradi.

1 Spomenik vojnika salonitanskoga podrijetla Publija Cetenija Klementa u ovom je kontekstu podrobno obrađen u prvom dijelu ovoga serijala koji je obrađivao svjedoke na vojnim diplomama (D. Demicheli 2012, str. 49-51). On je bio legionar VII. legije s kojom je boravio u Gornjoj Meziji, gdje je i umro kao veteran u dobi od 70 godina. Osim što je bio vojnik, on je bio i svjedok na vojnoj diplomu, izdanoj 71. godine za mornara Platona, Venetova sina, pripadnika naroda Mezeja. Smatrali smo stoga da nije bilo potrebe analizirati njegov natpis i u ovome nastavku, no donosimo tekst njegova nadgrobnog spomenika (IMS VI, 51) pronađena u Skupima u Gornjoj Meziji: *P(ublius) Caetenni(us) P(ubli) f(ilius) Clemens / Salon(is) vet(eranus) leg(ionis) VII / C(laudiae) p(iae) f(idelis) milit(avit) annis XXI / vixit annis LXX / h(ic) s(itus) e(st) / P(ublius) Caetennius Felic(i)anus / libert(us) et heres / f(aciendum) c(uravit)*.

2 D. Demicheli 2012 i D. Demicheli 2013.

su muškarci nastavljali obiteljsku tradiciju služenjem u legiji. Vojnički je život imao i razne povlastice, pogotovo one pravne prirode, koje nisu mogle biti ostvarive prosječnom civilu,³ pa se može pretpostaviti da su mnogi pribjegli vojsci kako ne bi bili uskraćeni za niz pogodnosti. S druge pak strane, vojnički je život donosio mnoge nedacće, fizička i psihička iscrpljivanja, zatim nemogućnost sklapanja legitimnoga braka tijekom službe sve do kraja 2. stoljeća, pa smatramo da je većini vojnika osnovni motiv služenja u legiji ipak bio osjećaj dužnosti služenja rimskoj državi.

Građane kolonije Salone s vojnom karijerom pronaći ćemo uglavnom u legijskoj vojsci. U pomoćnim su postrojbama služili peregrini, odnosno osobe bez rimskoga građanskog prava, a oni rimski građani koji su bili na čelu njihovih kohorata ili mornarice su osobe višega građanskog staleža pa će njihova epigrafska svjedočanstva biti predstavljena idućim nastavkom. Natpisi obrađeni u ovom radu pronađeni su u nekoliko susjednih provincija i u samoj Saloni. Salona je bila velik grad i centar provincije pa je nazočnost vojske bila nužna u samome gradu, pogotovo vojnika koji su imali razna zaduženja u namjesnikovu uredu.⁴

Raspon vojnih položaja i dužnosti koje su obnašali Salonitanci kreću se od običnoga vojnika preko centuriona i zapovjednika legije do cara kao vrhovnoga vojnog zapovjednika. Kako će biti opisano, neki vojni položaji bili su vrlo živopisni iako nisu pripadali vrhu vojne hijerarhije. Rimski sustav vojnoga napredovanja bio je poprilično složen i obuhvaćao je mnogo različitih položaja i dužnosti koje je vojnik tijekom službe mogao obnašati. Najviši vojni položaj koji je Salonitanac iz staleža običnoga građanstva mogao dobiti bio je položaj centuriona,⁵ dok su oni iz viših staleža mogli izravno biti postavljeni na njega. Postojalo je šest načina na koje se moglo doći do centurionskoga položaja, ali nema načina da ustanovimo one koji su na taj rang direktno promovirani.⁶ Kako bi se običan vojnik domogao centurionata, trebalo je proći između 13 i 20 godina,⁷ a trebao je proći 4-5 nižih položaja od kojih je svaki trajao otprilike tri godine.⁸ Vojnik koji nije

dosegao centurionat nakon 20 godina službe uglavnom više i nije imao izgleda postati centurion.⁹ Pošto je broj centuriona unutar jedne legije bio ograničen, odnosno tek ih je nešto više od 1% u svakoj legiji, većina je legionara uglavnom umirovljena bez ikakva čina ili s nižim položajima od centurionskoga. Nisu svi vojnici imali iste ambicije, mnogi vjerojatno nisu ni željeli napredovati dalje od položaja koji su bili ispod centurionskih, a nekima je odgovarao relativno miran život u tabulariju, pretoriju ili namjesnikovu uredu.¹⁰

U radu je ukupno opisano 10 natpisa čije će sumarne karakteristike biti navedene u zaključku teksta. Osim ovih vojnika, postoji i nekoliko onih za koje se pretpostavlja da su mogli biti Salonitanci, o čemu je napisan poseban odlomak.

Katalog natpisa

1. Nadgrobni spomenik Marka Herenija Valenta (sl. 1)

Mjesto nalaza: Vinkovci (*Cibalae*), Donja Panonija

Objava: CIL 3, 13360; J. Brunšmid 1909, str. 228, br. 369; N. Cambi 1989, str. 59-76; J. R. Summerly 1992, str. 103-104.

D(is) M(anibus) / M(arco) Herennio / Tromentina Valenti / Salona evocato / leg(ionis) XI Cl(audiae) 7 (centurioni) leg(ionis) eiusdem / 7 (centurioni) leg(ionis) I Adi(utricis) 7 (centurioni) leg(ionis) II Adi(utricis) / 7 (centurioni) leg(ionis) XV Apol(linaris) 7 (centurioni) leg(ionis) iteru(m) I Adi(utricis) 7 (centurioni) leg(ionis) IIII Fl(aviae) coh(ortis) V / hast(ato) post(eriori) stip(endiorum) LV / vixit annis LXXV / M(arcus) Herennius Helius / libertus et heres / patrono b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit) / h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)

Marko Herenije Valent, podrijetlom iz Salone, upisan u *tribus Tromentina*, imao je dugu vojničku karijeru kakva se iznimno rijetko viđa na spomenicima. Proveo je u vojsci zadivljujućih 55 godina, što je skoro tri četvrtine njegova života, a umro je u starosti od 75 godina. Spomenik mu je

3 Sumarno donesene u Juvenalovoj 16. satiri, koja je, nažalost, ostala nedovršena, a čija je tema bila upravo lagodnost vojničkoga života.

4 O nekim vojnicima i njihovim zaduženjima unutar ureda provincijskoga namjesnika, v. I. Matijević 2010.

5 Naime, smatra se da je s položajem prvoga centuriona, odnosno primipila, plaća pojedincu bila tolika da je mogao ući u viteški stalež. Naravno, to ne isključuje mogućnost dosezanja viteškoga staleža i prije primipilata, no na natpisima centuriona to se uglavnom ne može dokazati. O plaćama centuriona i primipila u doba principata v. B. Dobson 1993a, str. 186-200; B. Dobson 1974, str. 407-408; B. Dobson 1993b, str. 207.

6 B. Dobson 1974, str. 403-404; B. Dobson - D. Breeze 1993, str. 89-90.

7 D. Breeze 1993, str. 273.

8 D. Breeze 1993, str. 289.

9 D. Breeze 1993, str. 273-274.

10 D. Breeze 1993, str. 278.

Slika 1
Stela Marka Herenija Valenta (snimio Igor Krajcar)

podigao oslobođenik i nasljednik Marko Herenije Helije koji je nakon manumisije dobio predime i gentilicij bivšega gospodara, a njegovo je originalno ropsko ime došlo na mjesto kognomena. Gentilicij *Herennius* u Dalmaciji je najbolje potvrđen u Saloni, a radi se o obiteljima italskoga podrijetla.¹¹ Na spomeniku mu je u obrnutom poretku zabilježen slijed višestrukih centurionata koje je obnašao u raznim legijama. Spomenuti su samo centurionski položaji, no ne vjerujemo da je Herenije bio direktno promoviran u centuriona kao vitez. Smatramo da je prije toga proveo u vojsci petnaestak godina tijekom kojih je, uz to

što je bio običan vojnik, morao proći neke niže položaje kao npr. tesararij (*tesserarius*, čuvar lozinke), čuvar oružja (*armorum custos*), opcion (*optio*) ili sl. Na to nas upućuje i duljina njegove službe prilikom koje je imao prilike sasvim regularnim putem doći do položaja posljednjega centuriona (*hastatus posterior*) V. kohorte legije *III Flavia*. Svi su ostali položaji na natpisu navedeni oznakom centuriona, pa pretpostavljamo da su se odnosile na centurionat principa (*principes*) ili pilâ (*pilus*), a moguće i onih centuriona koji su bili u prvoj kohorti (*primi ordines*). Nakon najnižega centurionskog položaja (*hastatus posterior*), možda je već u istoj legiji došao na bolje mjesto.

Po dataciji N. Cambija stela je napravljena u 2. ili 3. desetljeću 2. stoljeća,¹² pa se tako može doći do izračuna da je Marko Herenije Valent rođen sredinom 1. stoljeća. S oko 20 je godina pristupio legijskoj vojsci i to u legiju *III Flavia felix* koja se tada nalazila u Burnu u Dalmaciji. Držimo da je s istom legijom 86. godine prebačen u Singidun u Gornjoj Meziji, odakle je 88. godine krenuo na Dakiju u pohodu koji je predvodio car Domicijan. Legija *I Adiutrix* premještena je 86. godine iz Gornje Germanije u Brigeconu u Panoniji, gdje je bila od 86. do 101. godine. Premda joj je u Panoniji bio stalni logor, ova je legija sudjelovala u Domicijanovu pohodu na Dakiju.¹³ Kako je to bilo u isto vrijeme kada i *III Flavia felix* sudjeluje u istim vojnim operacijama, to je ujedno mogao biti i trenutak Herenijeva prvog premještaja na novi centurionski položaj. Ukoliko se s ovom legijom nije vratio u Brigeconu, u Dakiji je također mogao biti premješten u legiju *XV Apollinaris*. Ova je legija od 71. do 114. godine bila u Karnuntu, no povremeno je sudjelovala u vojnim operacijama izvan provincije, kao npr. Domicijanovu i Trajanovu pohodu na Dakiju.¹⁴ Smatramo da je u Dakiji Herenije nastavio svoju službu i da je u njoj mogao preuzeti i idući centurionat u legiji *II Adiutrix*, koja je bila u ovoj provinciji bila do 101. godine, kada je prebačena u Akvink u Panoniji.¹⁵ Ponovni centurionat u legiji *I Adiutrix* vjerojatno je prije toga preuzeo u Dakiji, gdje je legija boravila od 101. do 122. godine. Zadnji centurionat u njegovoj aktivnoj službi bio je u legiji *XI Claudia*, a koja je također sudjelovala, kao i sve prethodne legije, u osvajanju Dakije. Ova je legija po završetku Dačkih ratova 106. godine bila trajno smještena do 5. stoljeća u Durostoru u Donjoj Meziji.¹⁶ Nakon časnoga

11 G. Alföldy 1969, str. 89, s. v. *Herennius*.

12 N. Cambi 1989, str. 69; N. Cambi 2002, str. 152, 153.

13 B. Lőrincz 2000, str. 153.

14 M. Mosser 2003, str. 14.

15 J. H. Farnum 2005, str. 16-17.

16 J. H. Farnum 2005, str. 22.

otpusta postao je evokat, odnosno opet je bio pozvan u vojsku. Kao evokat svoj je centurionat proveo u legiji *XI Claudia*, tada već u Donjoj Meziji, no nije isključena mogućnost da je s nekim manjim odredom bio smješten u Dakiji ili Panoniji.

Iako nemamo godine kad je u kojoj legiji mogao biti na položaju centuriona, pretpostavljamo da je zadnji centurionat u svojoj aktivnoj službi morao preuzeti najkasnije do 106. godine, kada je legija *XI Claudia* prebačena u Donju Meziju. Ne znamo koliko je još bio u aktivnoj službi, no smatramo da nije dugo. Tada je Herenije morao imati preko 30 godina službe, što je više od potrebne dobi za časnog otpust, ali ipak nije neuobičajeno.¹⁷ Stoga ako pretpostavimo da je rođen između 50. i 55. godine, u vojsku je stupio najkasnije sa svojih 20 godina, odnosno između 70. i 75. godine. Smatramo da je do svoga prvog centurionata došao do 88. godine, kada završava Domicijanov pohod na Dakiju, prilikom kojeg je vjerojatno prešao u legiju *I Adiutrix*. Ostale centurionate ne znamo kada je obnašao, no vjerujemo da se izmjena većine njih događala u Dakiji prilikom Trajanovih pohoda na ovo područje. Budući da je u ovih dvadesetak godina, koje uključuju Domicijanovu i Trajanove kampanje na Dakiju, kroz ovo područje Podunavlja prošlo toliko legija i legijskih odjeljenja, nemoguće je sa sigurnošću ustvrditi Herenijev vojni put. Ipak, smatramo logičnim da je centurionate ostvarivao u Dakiji (koja tada još uvijek nije bila provincija) ili djelomično u Dakiji, a djelomično u Panoniji.

Ova se karijera može ponešto drukčije prikazati jer termin *evocatus* možemo shvatiti na dva načina. Evokat je u svakom slučaju veteran koji je nanovo pozvan u vojsku radi svojih kvaliteta. No, ovaj se izraz može odnositi na legijskoga evokata, odnosno vojnika koji je nakon 25 godina službenja u legiji ponovno pozvan u vojsku, kao i na otpuštenoga pretorijanca koji je nakon svojih 16 godina službenja u carevoj gardi u Rimu nastavio s vojnom službom u nekoj legiji. Upravo je jedan od načina promocije u centuriona bio taj da se evokata iz pretorijanske kohorte postavi na mjesto legijskoga centuriona.¹⁸ Iako u literaturi nije sasvim ujednačeno mišljenje o terminu *evocatus* na ovome natpisu,¹⁹ ne smatramo da se ovdje radi o bivšem pretorijancu, nego o nanovo pozvanom legijskom centurionu.

Ne viđaju se često ovakve karijere na natpisima, a izvrstan su pokazatelj kadrovske mobilnosti između različitih legija. Ovakva je mobilnost zasigurno imala smisla jer je ovaj čovjek imao dosta vojničke vještine i znanja koje je mogao prenijeti na vojnike drugih postrojbi. Herenijeva je karijera obuhvaćala vladavinu od Vespazijana do Hadrijana. To je bilo vrijeme stalnih ratnih osvajanja, tako da je iskustvo ovoga centuriona dolazilo do izražaja i bilo korisno pogotovo mlađim vojnicima. Ipak, donekle čudi što usprkos dugoj vojnoj karijeri nije dosegao viši položaj primipila. Iako je uglavnom vojevao u Dakiji, umro je u Cibalama u Donjoj Panoniji, a o tome da je imao dosta novca koji je imao prilike zaraditi u vojsci, svjedoči raskošno ukrašena monumentalna stela s portretnim prikazima.

2. Nadgrobni spomenik Tita Flavija Pomponijana (sl. 2)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 2029; J. R. Summerly 1992, str. 97-99.

D(is) M(anibus) / T(ito) Fl(avio) Pompo(niano) 7(centurioni) / leg(ionis) II Tr(aianae) fort(is) 7(centurioni) leg(ionis) I[IIII] / Fl(aviae) 7(centurioni) leg(ionis) XII fulmin[a]/tae 7(centurioni) leg(ionis) XVI Flaviae / 7(centurioni) leg(ionis) XIII Geminae M(artiae) / 7(centurioni) leg(ionis) II Tr<a=O>(ianae) / fort(is) / heredes

Tit Flavije Pomponijan umro je kao centurion legije *II Traiana fortis*, a prije ove legije ostvario je višestruke centurionate u legijama *IIII Flavia*, *XII Fulminata*, *XVI Flavia* i *XIII Gemina Martia*. Sve navedene legije, osim legije *IIII Flavia felix*, nikada nisu trajnije boravile u Dalmaciji. Pretpostavljamo da Pomponijan nije bio direktno promoviran u centuriona nego je vojničku karijeru počeo kao običan vojnik, premda o tome nisu navedeni podaci. Natpis prvo navodi njegov posljednji položaj koji je imao, a to je centurionat u legiji *II Traiana fortis* koji mu je naveden uz ime. No nakon toga navodi se karijera pravim redoslijedom, iz čega proizlazi da je prvi centurionat imao u legiji *IIII Flavia felix*. Ovakvo je mišljenje osnaženo činjenicom da je bio regrutiran u Dalmaciji u legiji koja je tada u njoj boravila. S ovom je legijom, vjerujemo još kao običan vojnik, iz Dalmacije otišao za Singidun u Gornjoj Meziji gdje je legija boravila do 337. godine.²⁰ Kao i za Marka Herenija Valenta, za

17 To se može vidjeti na spomenicima nekih veterana koji su služili 30 ili više godina, npr. CIL 3, 1812; 1814; 2014; 2048; 2818; 6364; 8200; 10514; CIL 5, 889; CIL 8, 23256; CIL 10, 3622; ILJug 653; 1309; 1937; M. Mosser 2003, br. 17; AE 1969/1970, 133; AE 1975, 948; AE 1980, 351; IMS VI, 41.

18 B. Dobson - D. Breeze 1993, str. 89.

19 O tome da se radi o isluženom pretorijancu koji je potom napravio znakovitu centurionsku karijeru v. J. Brunšmid 1909, str. 173-174, br. 369. U raspravi o legijskim centurionima J. R. Summerly ne zauzima konačan stav, ali iznosi neka ranija mišljenja stranih autora o karijeri ovoga Salonitanca. O tome J. R. Summerly 1992, str. 103-104.

20 J. H. Farnum 2005, str. 19.

Pomponijana držimo da je s istom ovom legijom sudjelovao u osvajanju Dakije pod Domicijanom. Idući položaj centuriona imao je u legiji *XII Fulminata*, koja je u Kapadokiji boravila od 72. godine do kasne antike.²¹ Njegov prelazak iz jedne u drugu legiju povezali bismo uz boravak jednoga odreda legije *III Flavia* na Istoku početkom 2. stoljeća,²² o čemu postoje epigrafske potvrde.²³ Držimo da je Pomponijan bio pripadnik odreda koji je pošao prema Istoku i da je u Kapadokiji premješten u novu legiju. U istoj je provinciji, Kapadokiji, promijenio legiju i postao centurion u legiji *XVI Flavia*. Smatra se da se to moglo dogoditi negdje oko 114. godine, kada ova legija odlazi iz kapadokijske Satala²⁴ i pridružuje se Trajanu u njegovu pohodu na Armeniju. Idući centurionat imao je u legiji *XIII Gemina Martia* koja je boravila u Gornjoj Panoniji, no nije jasno kako je došao do ove provincije. Pomponijan je završio karijeru kao centurion legije *II Traiana fortis*, no ni za ovaj prelazak nije jasno gdje se mogao dogoditi. Ova je legija bila stacionirana u od 120. do 388. godine u Egiptu,²⁵ ali je ranije potvrđena i drugdje na Istoku, npr. na Eufratu.²⁶

Logika Pomponijanovih transfera iz jedne legije u drugu još nije sasvim razjašnjena jer podrazumijeva njegovo odlazanje više puta s jednoga dijela Carstva na drugi. Po shvaćanju ovoga natpisa, Pomponijan je pri sredini svoje karijere morao iz Kapadokije ili Armenije ići u Gornju Panoniju, pa opet na Istok, možda u Egipt. Po prikupljenim podacima o centurionskim transferima, ovakvi prelasci iz legija na Zapadu u one na Istoku i obrnuto nisu bili uobičajeni u ovome razdoblju.²⁷ Kao eventualna mogućnost za ovakav vojni put nudi se eventualno Pomponijanovo poznavanje grčkoga jezika, što mu je omogućavalo službu i na Istoku.²⁸ Ipak, smatramo da postoji način za logičnije objašnjenje njegovih transfera u legiju *XIII Gemina* i iz nje u legiju *II Traiana*. Naime, legija *XV Apollinaris* je iz Karnunta u kasno Trajanovo ili u rano Hadrijanovo razdoblje pošla u Kapadokiju, a na njezino je mjesto u Karnunt došla *XIII Gemina*. Smatramo mogućim da je jedan odred ove legije pošao zajedno s legijom *XV Apollinaris*. Osim toga, čini se da je jedna veksilacija legije *XIII Gemina* u vrijeme ustanka pod Bar Kohbom (132. - 135.) boravila u Judeji,²⁹ pa ne vidimo razloga zašto u vrijeme važnih vojnih operacija ne bi dijelovi ove legije i ranije dolazili na Istok. Takav bi raspored trupa omogućio Pomponijanu i transfer u legiju *II Traiana*

2029 rep. Salonis a. 1846. Extat in museo.

D M
T · FL · POM
N I A N O ·
LEG · II · TR · FORT · LEG · III
5 FL · LEG · XII · FVLMINA
TAE · LEG · XVI · FLAVIAE
LEG · XIII · GEMINAE · M
LEG · II · TRO ·
FORT
10 H E R E D E S

Contuli. Habent Frisingani la Dalmazia 1846 p. 140 cf. p. 194; Niseteo ib. p. 212; Carrara *österr. Bl.* 1846 p. 1066. 1215, *scavi di Sal.* 1846 p. 16, top. p. 40. 96; Lanza p. 71.
Troiana pro Traiana item reperitur in titulo Moguntinensi (Steiner n. 386).

Slika 2

Faksimil natpisa Tita Flavija Pomponijana (CIL 3, 2029)

nakon čega možmo zaključiti da je većinu svojih legijskih prelazaka ostvario na Istoku u 2. desetljeću 2. stoljeća.

Podatak koji bi Pomponijanovo novačenje smjestio u zadnje godine boravka III. legije u Dalmaciji je i njegov gentilicij *Flavius*. Smatramo da je pripadao drugoj generaciji ljudi nekadašnjih peregrina koji su dobili ovaj gentilicij početkom flavijskoga razdoblja. Njegov je otac možda nakon službe u nekoj pomoćnoj jedinici dobio diplomu, a potom civitet i ime od cara Vespazijana. Ove bi povlastice prešle i na njegove potomke koji su već tada mogli biti rođeni. Druga je mogućnost da mu je otac bio pripadnik lokalne elite koja je dobila civitet u nekom od flavijskih municipija Dalmacije i koji je zajedno s obitelji došao živjeti u Salonu.

Iz natpisa ne saznajemo je li Tit Flavije Pomponijan umro u Saloni kao veteran ili za vrijeme službe. S obzirom na to da

21 J. H. Farnum 2005, str. 22.

22 Y. Le Bohec, C. Wolff 2000, 241.

23 AE 1976, 667 (Synnada, Azija); AE 1988, 1044 (Satala, Kapadokija).

24 J. R. Summerly 1992, str. 98.

25 J. H. Farnum 2005, str. 17.

26 S. Daris 2000, str. 359.

27 J. R. Summerly 1992, str. 98.

28 Isto.

29 Th. Franke 2000, str. 200.

nisu navedene godine služenja kao ni godine života, moguće je da je umro pri obnašanju zadnjega centurionata u Egiptu ili negdje na Istoku, a da mu je u Saloni samo podignut kenotafij. Procjenjujemo da je unovačen oko 85. godine i da je prvi centurionat ostvario između 95. i 100. godine, a da je kao centurion karijeru imao do otprilike 120. godine. Ovakva bi karijera podrazumijevala trajanje vojne službe od oko 35 godina, a kako je prikazano, toliko duge karijere nisu bile iznimka. Spomenik su mu podigli njegovi nasljednici koji se ne navode poimence, pa je moguće da im je oporučno naložio da mu postave spomenik u Saloni. Iako bi se ovaj zadnji dio natpisa mogao shvatiti da su nasljednici ustvari bili centurioni legije *II Traiana fortis*, smatramo da bi u tom slučaju bile uklesane dvije sigle koje označavaju položaj centuriona (znak koji ovdje izgleda kao naopako slovo C). Kako se po objavi u CIL-u čini da je uklesana samo jedna sigla, držimo da se ona odnosi na Pomponijana i da je na ovom mjestu samo ponovljen njegov zadnji položaj centuriona u zadnjoj legiji u kojoj je bio na dužnosti.

Premda nije navedeno podrijetlo ovog centuriona, činjenica da mu je usprkos karijeri provedenoj u legijama izvan Dalmacije ovakav spomenik postavljen (i) u Saloni bez ikakvih naznaka o stranom podrijetlu, navodi nas na to da je bio iz Salone. Tome bi u prilog išla i pretpostavka da je bio regrutiran u Dalmaciji u legiju s kojom je napustio provinciju. Počasni-nadgrobnni spomenik Tita Flavija Pomponijana bismo prema njegovu rekonstruiranom vojnom putu, onomastici i formulama natpisa datirali u Hadrijanovo vrijeme.

3. Nadgrobnni spomenik Tiberija Klaudija Januarija (sl. 3)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 2015; ILS 2379.

D(is) M(anibus) / Ti(berio) Cl(audio) Ianuario / spec(ulatori) leg(ionis) XIII G(eminae) / comm(entariensi) co(n)s(ularis) prov(inciae) Delm(atiae) stip(endiis) XIII / Aebutia Ianuaria / fil(io) piissimo et / Visellia Iulia ma/rito

Tiberije Klaudije Januarije bio je pripadnik legije *XIII Gemina* kad ga je smrt zatekla nakon 13 godina služenja. Spomenik su mu postavile supruga i majka, pa smatramo

Slika 3

Stela Tiberija Klaudija Januarija (snimio Dino Demicheli)

da je Januarije bio podrijetlom iz Salone. Iako je bio pripadnik legije čije je sjedište bilo daleko od Salone, u Karnuntu u Gornjoj Panoniji, on je bio izdvojen iz legije kako bi bio na dužnosti u namjesnikovu uredu u Saloni. Imao je vrlo neuobičajeno zanimanje, a to je da je bio spekulor, odnosno pripadnik obavještajne službe u namjesnikovu uredu. Iz antičkih pisanih izvora saznajemo da sam naziv *speculator* označava špijuna, što je bila vojna funkcija u doba Cezara,³⁰ no u kasnijem se razdoblju ovim nazivom označavao niz vojnih zaduženja. Spekulor je tako bio osoba koja je mogla kao konjanik služiti caru u pretorijanskoj gardi, kao stariji legijski časnik u uredu provincijskoga namjesnika, kao glasnik između provincije i Rima,³¹ ali i kao javni izvršitelj kazne.³² Svaka je legija unutar neke provincije davala po 10 spekulora koji su radili u uredu

30 Caes., *Bell. Gall.* II, 11: *Hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod qua de causa discederent nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit*; V, 49: *Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat quo commodissime itinere vallem transire possit.*

31 Liv., *AUC*, XXXI, 24. 4: *Et respondisset, ni speculator-hemerodromos uocant Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium-contemplatus regium agmen ex specula quadam, praegressus nocte media Athenas pervenisset*; Tac., *Hist.* II, 73: *Vix credibile memoratu est quantum superbiae socordiaequae Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Syria Iudaeaeque adactum in verba eius Orientem nuntiavere.*

32 Sen., *De benef.* III, 25: *Bello ciuili proscriptum dominum seruus abscondit et, cum anulos eius sibi aptasset ac uestem induisset, speculatoribus occurrit nihilque se deprecari, quo minus imperata peragerent, dixit et deinde ceruicem porrexit*; Sen., *De ira* I, 18. 4: *Tunc centurio supplicio praepositus condere gladium speculatorem iubet, damnatum ad Pisonem reducit redditurus Pisoni innocentiam; nam militi fortuna reddiderat.* O ovoj dužnosti više u N. J. E. Austin - N. B. Rankov 1995, str. 54-60, 150; B. Rankov 1999, str. 18, 26, 27.

provincijskoga namjesnika,³³ no kako je Dalmacija u ovom razdoblju bila bez stalne legijske posade, moguće je da je u uredu u Saloni radilo tek nekoliko spekulatora koji su pokrivali područje provincije. I drugo navedeno Januarijevo zanimanje bilo je vezano uz obavještajnu službu za provincijskoga namjesnika. To se odnosi na dio natpisa koji spominje da je bio *commentariensis consularis provinciae Dalmatiae*, što znači da je bio zadužen za čuvanje pravnih podataka o namjesnikovim aktivnostima.³⁴ Svaki je provincijski namjesnik imao 2-3 vojnika na ovom položaju,³⁵ što se može objasniti činjenicom da su povjerljivi podaci trebali ostati u ograničenom krugu osoba od povjerenja. Što se tiče hijerarhije, u uredu provincijskoga namjesnika položaj osobe koja pazi na namjesnikove dokumente je iznad dužnosti spekulatora, a ispod je položaja konzularnoga kornikularija. Ispod spekulatora su još beneficijariji i frumentariji i svi oni pripadaju skupini vojnika koja se zove *principales*, a koji su vjerojatno imali dvostruko veću plaću od običnih vojnika.³⁶

Legija *XIII Gemina* boravila je u Gornjoj Panoniji od 120. do 405. godine³⁷ pa nam taj podatak ne može mnogo pomoći pri dataciji spomenika. S obzirom na izgled spomenika, na naslov *commentariensis*, a vojnici s ovim zaduženjem nisu epigrafski potvrđeni prije sredine 2. stoljeća,³⁸ spomenik ne bi trebalo datirati prije toga, kao ni kasnije od sredine 3. stoljeća. Ovaj vojnik uz gentilicij *Claudius* ima predime *Tiberius*, što je karakteristika ranijega principata, kada svi s ovim gentilicijem nose isključivo predime *Tiberius*.³⁹ U kasnom se principatu u imenskoj shemi pojedinca gubi predime, što ovdje ipak nije slučaj, pa bismo ovaj spomenik datirali između 150. i 200. godine.

4. Nadgrobni spomenik Lucija Granija Proklina (sl. 4)

Mjesto nalaza: Split, Dalmacija

N. Cambi, Ž. Rapanić 1979, str. 93-107; AE 1979, 0447; AE 1989, 0607.

D(is) M(anibus) / L(ucio) Granio L(uci) f(ilio) / Proclino dec(urioni) / col(oniae) Aeq(uensium) flami/nib(ene)ff(iciario) co(n)s(ularis) leg(ionis) XIII / Gemi(nae) {i}stup(endiorum) (!) XIII / def(uncto) ann(or)um XXXVIII / Epidia Procula ma/ter filio dulcissimo / et sibi libertis liberta/busque posterisque / eorum / in f(ron)te p(edes) XL in ag(ro) p(edes) XL

33 D. Breeze 1993, str. 274-275.

34 R. Haensch 1995, str. 267-284; B. Rankov 1999, str. 26.

35 D. Breeze 1993, str. 275.

36 B. Rankov 1999, str. 20-21, 23.

37 J. H. Farnum 2005, str. 23.

38 R. Haensch 1995, str. 267-269; B. Rankov 1999, str. 21.

39 G. Alföldy 1969, str. 37-38.

40 J. H. Farnum 2005, str. 23.

Lucije Granije Proklin, Lucijev sin, umro je dok je obnašao dužnost konzularnoga beneficijarija legije *XIII Gemina*. Bio je dekurion u Ekvu, a imao je i svećeničku dužnost flamina. Umro je s 39 godina života, od kojih je 14 proveo u vojsci. Spomenik mu je podigla majka Epidija Prokula na parceli njihova posjeda u današnjem Splitu, a tada je to bio *ager Salonitanus*. Dok je služio u legiji, boravio je u Gornjoj Panoniji, gdje je u to doba bila stacionirana legija *XIII Gemina*.⁴⁰ Otud je poslan u namjesnikov ured u Saloni, gdje je bio na dužnosti konzularnoga beneficijarija. Ova služba pokrivala je čitav niz zaduženja, a očituje se najviše u povezanosti između provincijskoga namjesnika i lokalnoga stanovništva, pogotovo kod pravnih i finansijskih pitanja pri nadgledanju

Slika 4

Nadgrobni spomenik Lucija Granija Proklina
(N. Cambi - Ž. Rapanić 1979)

prikupljanja poreza i naplaćivanju carine. Budući da su boravili u postajama smještenima uz glavne prometnice, bili su o mnogočemu obaviješteni, što je bilo od velike važnosti provincijskom namjesniku.⁴¹ Moguće je da je u gradsko vijeće Ekva bio primljen već prije nego je pošao u vojsku. Kako je unovačen s 25 godina, dotad je mogao obnašati municipalnu dužnost dekuriona, kao i svećeničku dužnost flamina. Također, ove je dužnosti u Ekvu mogao obnašati radeći u uredu provincijskoga namjesnika, budući da kao beneficijarij vjerojatno i nije boravio u Saloni, nego je službovao u nekoj od beneficijarijskih postaja duž glavnih prometnica prema unutrašnjosti provincije.

Držimo da je Lucije Granije Proklin bio upravo s ovog područja jer mu spomenik podiže majka, za koju ne vjerujemo da je došla iz neke druge provincije kako bi za sina dala izraditi ovako luksuznu nadgrobnu aru. Da se radi o strancima, odnosno Italicima, kako je na osnovi onomastike predloženo u prvoj objavi ovog natpisa,⁴² majka bi mu vjerojatno podigla spomenik kod kuće. Naime, roditelji vojnika podižu svojoj djeci spomenike najčešće u provinciji u kojoj žive, a budući da se radi o grobnoj parceli uz posjed u salonitanskome ageru, držimo da se radi o obiteljskoj kući. Da je ova osoba bila stranac, na njegovu bi spomeniku možda bio uklesan i podatak o podrijetlu, što je u doba kad se datira ovaj spomenik još uvijek očekivani podatak na natpisu. Spomenik se prema tipologiji,⁴³ ali i natpisnim karakteristikama može datirati u Hadrijanovo razdoblje.

5. Nadgrobni spomenik Lucija Marcijana Sekunda

Mjesto nalaza: Radišani kod Skopja (*Scupi*), Gornja Mezija (Mak)

Objava: IMS VI 46.

[L(ucius) Marcianus Secu]ndus / d[om]o Sa<l=B>on<i>s ve[t(eranus)] / leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) mil(itavit) annis / [X]XII BMVE leg(ati) consula(ris) / ques(tor) Ilv<i=L>r col(oniae) F[l(aviae)] [f]e[l(l)icis] D[ard(an—?)] / vixit annis LX t(itulum) / <f=E>(ieri) i(ussit) h(ic) s(itus) e(st) / L(ucius) Marcianus Probatu(s) / L(ucius) Marcianus Successu(s) li<b=D>e(rti) / f(aciendum) c(uraverunt)

41 O tome više kod: N. J. Austin - N. B. Rankov 1995, str. 28-29. U Saloni je poznato 14 natpisa konzularnih beneficijarija i svi su bili pripadnici legija koje su boravile izvan Dalmacije. O beneficijarijima legije *X Gemina* u Saloni v. I. Matijević 2013b.

42 Prema italskome gentiliciju *Granius*, v. N. Cambi - Ž. Rapanić 1979, str. 98.

43 N. Cambi - Ž. Rapanić 1979, str. 100.

44 E. Birley 1986, str. 210-211.

45 O klesarskoj radionici u Skupima gdje su već zabilježene klesarske pogreške v. M. Šašel Kos 2012, str. 507-524.

46 Vidi ovdje bilj. 1.

47 G. Alföldy 1962, str. 268-269.

48 Moguće je da je radi kakve intervencije odred ove kohorte otišao u Tergeste u Italiju, gdje je tribun Gaj Sakonije Varon (*C. Sacconius Varro*) postavio spomenik Uzvišenoj Nadi (*Spei Augustae*, CIL 5, 707).

Čovjek čije je ime najvjerojatnije bilo Lucije Marcijan Sekund bio je podrijetlom iz Salone, a umro je kao veteran legije *VII Claudia pia fidelis* u dobi od 60 godina. U vojsci je proveo 22 godine, umjesto standardnih 25, pa se pretpostavlja da je zbog nekih posebnih zasluga ili radi kakve ozljede bio prijevremeno otpušten.⁴⁴ Imao je neku od dužnosti u uredu provincijskoga namjesnika (moguće beneficijarij), a potom je bio i kvestor jedne od kolonija, najvjerojatnije kolonije Skupi, gdje je i kome-moriran. Spomenik su mu podigli oslobođenici po čijim je imenima i rekonstruirano njegovo predime i gentilicij, Lucije Marcijan Probat i Lucije Marcijan Sukces. Natpis je vrlo loše klesan, što se vidi po brojnim klesarovim greškama. To donekle čudi jer držimo da je osoba koja je imala ovoliko funkcija mogla sebi priuštiti kvalitetnije napravljen spomenik.⁴⁵ Natpis se prema onomastici, formulama i spomenu legije može datirati u zadnju četvrtinu 1. stoljeća. Ovaj je Salonitanac možda bio unovačen još u Dalmaciji, odakle je legija *VII CPF* premještena u Gornju Meziju, kako se smatra i za Salonitanca Publija Cetenija Klementa koji je kao veteran iste legije umro u Gornjoj Meziji.⁴⁶

6. Nadgrobni spomenik Tita Aurelija Apolonija (sl. 5)

Mjesto nalaza: Solin (*Salona*), Dalmacija

Objava: CIL 3, 2006; ILS 7528.

T(it)o Aureli(o) / Apollo(nio) fra(tri) eius / |(centurioni) coh(ortis) I |(milliariae) / def(uncto) Sirmi / ann(or)um XXXI-II / Aur(elius) Aqu(ila) pater / infeliciss(imus) vivu(s) fecit et // Aureli(!) / <f=E>lavi(!) neg(otiantis(!) / natione / Suri(!) / defunc(to) ann(or)um / LV / Sirmi / et // [Au]r(elio) Luciano def(uncto) an[n(or)um] --- / amico eor(um) mer[enti]

Tit Aurelije Apolonije je bio centurion I. Delmatske kohorte koja je imala pridjev *milliaria* jer je bila sačinjena od 1000 ljudi. Ova je kohorta zajedno s *cohors II milliaria Delmatarum* osnovana za vrijeme Marka Aurelija u Dalmaciji, gdje je uglavnom u njezinoj unutrašnjosti i boravila.⁴⁷ Držimo da je poneki manji odred vojnika dolazio na intervenciju u susjedne provincije,⁴⁸ kako se to znalo događati i s legijskim

2006 Salonis rep. 1823; extat in museo.

T · AVRELI	AVRELI
A P O L L O	ELAVI-NEG <i>sic</i>
N I O · F R A	OTIANTIS
5 TRI · EIVS	NATIONE
7 COH · I 100	SVRI
DEF · SIRM I ·	DEFVNC
ANN XXXIII	TO · ANN
15 AVR · AQV	O R V M
ILA · PATER	LV
INFELICISS	S I R M I
IMVS · VIVV	ET
S FECIT E	

auR LVCIANO DEF N!!!
AMICO EOR MERenti

Contul. Habent Paravia 1, 65; Lanza p. 62
(inde Henzen 7257).

Slika 5

Faksimil nadgrobnoga natpisa Aurelija Apolonija
(CIL 3, 2006)

odjeljenjima. Stoga bismo mogli pretpostaviti da je ovaj centurion radi kakvog vojnog zadatka pošao u Donju Panoniju, odnosno Sirmij, gdje je i umro u dobi od 33 godine. Tekst natpisa je ponešto nepravilan i nepotpun jer se čini da nedostaje još jedno ime. Iz ovdje prikazane tiskane edicije natpisa čini se da je spomenik čitav. No kako tekst natpisa nema kraticu DM, nego započinje rečenicom *Tito Aurelio Apollonio fratri eius* (Titu Aureliju Apoloniju bratu njegovu/njezinu), upravo po tome i po zamjenici *eius* (njegov ili njezin), možemo zaključiti da je postojao još jedan natpis čiji je tekst prethodio ovome, a odnosio se na centurionova brata ili sestru. Dakle, otac Aurelije Akvila postavio je spomenik za barem dvoje djece i još dvojicu muškaraca, trgovca Aurelija Flavija koji je bio iz Sirije (*natione Surus*) i prijatelja Aurelija Lucijana. Moguće je da je spomenik postavljen za skupinu rimskih građana preminulih u isto vrijeme u Sirmiju jer je za dvojicu od trojice spomenutih pokojnika navedeno da su umrli u tom panonskom gradu. S obzirom da su svi na natpisu Aureliji, od kojih jedan ima i *tria nomina*, ovaj bismo natpis datirali od kraja 2. do sredine 3. stoljeća.

7. Popis otpuštenih vojnika 195. godine (sl. 6)

Mjesto nalaza: Kostolac (*Viminacium*), Gornja Mezija
Objava: CIL 3, 14507; IMS II, 053 AÉ 1901, 12; AÉ 1901, 13; AÉ 1901, 126; AÉ 1969/70, 500c; Mirković 2004; AÉ 2004, 1223; AÉ 2007, +121.

[*Imp(eratori) Caes(ari)*] / [*L(ucio) Septimio Severo Pertin*]
a[ci] / [*Aug(usto) Arab(ico) Adiab(enico) et M(arco)*] *Aure(io)*
/ [*Anton(ino) Caes(ari) vet(erani) l(jeg(ionis) VII Cl(audiae)* /
/ [*P(iae) F(idelis) prob(ati) Prisco et Ap]ollinar(e) co(n)s(ulibus)*
/ [*m(issi) h(onesta) m(issione) per C(aium)Gabi]n(ium)*
Pompeianum / [*leg(atum) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)*] *et*
Lael(ium)Maximum / [*leg(atum) leg(ionis) VII Cl(audiae)*
P(iae) F(idelis) Cle]ment(e) et Prisco co(n)s(ulibus) / **C(aius)**
lul(ius) Nepos cor(nicularius) p(raefecti) Sal(onis) / /
T(itus) Ael(ius) Atilius Sal(onis) / / **M(arcus) Aur(elius)**
Barbius Sal(onis) / / [-] **Ael(ius) [I]u[st ---] Sa[l(onis)]** / /
[Pau]llin(us) Sal(onis) / / [---] **Sa[l(onis)]** (.....)

Ovo je samo kraći izvadak popisa od 270 vojnika legije VII *Claudia pia fidelis* koji su bili časno otpušteni 195. godine u doba cara Septimija Severa. Kako je vidljivo, izdvojeno je šest vojnika koji se spominju na dosad pronađenim ulomcima počasnoga spomenika. Prema kratici *Sal-* njihov je domicil restituiran kao *Salonis*, međutim može se restituirati i kao *Salona*, s obzirom na to da se oba oblika još uvijek koriste u ovom razdoblju. Od ovih šest, petorici je ime sačuvano, dok se za jednog vojnika čije ime nije sačuvano *Salona* pretpostavlja kao mjesto podrijetla. Oni su bili Gaj Julije Nepot, Tit Elije Atilije, Marko Aurelije Barbije, Elije Just i Paulin. Za petoricu od njih se čini da su otpušteni kao obični vojnici, dok je samo jedan, Gaj Julije Nepot, otpušten kao prefektov kornikularij. Postojao je samo jedan prefektov kornikularij u legiji,⁴⁹ što je zasigurno bio vrlo ugledan položaj jer se radilo o osobi od povjerenja na mjestu pomoćnika zapovjednika tabora (*praefectus castrorum*). O nastavku njihova veteranskog života ne znamo ništa, možda su ostali u kakvoj veteranskoj koloniji u Gornjoj Meziji, a moguće je da se dio njih vratio kućama u Salonu. Po popisu imena čitavoga spomenika vidi se da su većinom bili podrijetlom iz Gornje i Donje Mezije. Susjedne su provincije kao Dalmacija ili Panonija zastupljene dosta manjim brojem vojnika. Kako nam datacija prema konzulskome paru kaže, ovi su legionari bili unovačeni 169. godine i služili su u legiji punih 26 godina, što je u ovom razdoblju bilo uobičajeno vrijeme trajanja službe za legijske

49 D. Breeze 1993, str. 275.

Slika 6
Ulomak natpisa otpuštenih legionara VII. legije 195. godine
(M. Mirković 2004)

vojnike.⁵⁰ Ne zna se koliko je ukupno otpuštenih vojnika bilo na popisu, kao ni broj unovačenih vojnika 169. godine. Međutim, kako ih je po popisu otpušteno barem 270, ta je generacija unovačenih brojala barem dvostruko veći broj vojnika, što je uistinu mnogo za potrebe jedne legije u samo jednoj godini. To se može objasniti upravo ovim razdobljem u kojem je smrtnost među vojnicima bila dosta visoka kao posljedica kuge koja je harala na ovom području, ali i realnom opasnošću od provale Markomana, Kvada i Jaziga. Ovakvih je popisa otpuštenih legionara na području Carstva osim ovoga sačuvano još samo šest.⁵¹

50 G. Forni 1953, str. 38, 143-144.

51 M. Mirković 2004, str. 214. Na popisu otpuštenih vojnika legije II Traiana u Egiptu nalazimo još jednoga veterana dalmatinskoga podrijetla čiji je domicil bio Varvarija (AE 1955, 238, Nicopolis).

52 J. H. Farnum 2005, str. 22.

8. Nadgrobni spomenik Aurelija Vera (sl. 7)

Mjesto nalaza: Podstrana (Pituntium), Dalmacija
Objava: CIL 3, 12815a; Glavaš 2015, str. 88-89.

[D(is)] M(anibus) / Aurelio / Vero dec(urioni) / municipi(i) / Rideri mil(iti) leg(ionis) / XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis) milit(avit) / ann(is) XXV Aur[e]/li(i) Varro et Can/dida parent(es)

Nadgrobni su spomenik roditelji postavili sinu Aureliju Veru, pripadniku legije XI Claudia pia fidelis i dekurionu u municipiju Rideru. Umro je nakon 25 godina službe, no premda nije navedeno da je bio veteran, smatramo da se u Dalmaciju vratio kao isluženi vojnik. U prilog njegovu salonitanskom podrijetlu ide činjenica da mu spomenik postavljaju roditelji i to vjerojatno u mjestu podrijetla, Pitunciju koji se nalazi na širem području Salone pa je zato uvršten u ovu raspravu. Legija u kojoj je služio nalazila se u Donjoj Meziji od početka 2. stoljeća do 400. godine,⁵² pa smatramo da je na dužnost dekuriona stupio u svojim veteranskim danima. Nakon izlaska iz vojne službe mogao je imati oko 45 godina, a ne mislimo da je dugo

12815 a fragmenta duo eiusdem, ut videtur, tituli, litteris bonis. In ecclesia S. Maximi, in monte Perun inter Jesenice et Podstrana.

d M
A V R E L I O
V E R O D E C
M U N I C I P I
R I D E R I M L L E
X I C L P F M L I I I
A N N X X V A V
L I V A R R O T C A N
D I D A P A R E N T

Descripti ad ectypum a Bulicio missum, qui edidit bull. Dalm. 46 p. 466 n. 127. 128.

3 seqq. dec(urioni) municipi Rideri (cf. supra p. 363 de nomine quod est Rider apud solum Ravennatem servato), mil(iti) leg(ionis) XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis), milit(avit) [ann. ..., vivit] ann(os) XXV Au[re]lii Varro et Candida parent(es).

Slika 7
Faksimil natpisa Aurelija Vera (CIL 3, 12815a)

uživao kao veteran. Naime, činjenica da mu spomenik postavljaju roditelji govori o tome da su tada to bili ljudi barem u šezdesetim godinama, što je već iznad prosjeka očekivane životne starosti u ovo doba. Znamo da je bio gradski vijećnik u Rideru što bi se, budući da se radi više o počasnoj dužnosti, moglo protumačiti da je na nju stupio radi ugleda koji su veterani uživali po otpustu iz vojske. To je možda bio i način njihove socijalizacije nakon mnogih godina provedenih u vojnome logoru.

Po gentiliciju *Aurelius*, koji nose sve osobe spomenute na natpisu, izostanku predimena kod sina i oca, smatramo da natpis ne treba datirati prije kraja 2. stoljeća ili prve polovine 3. stoljeća.

9. Nadgrobnni spomenik Atrekcija Cezijana (sl. 8)

Mjesto nalaza: Solin (Salona), Dalmacija

Objava: CIL 3, 12896; ILJug 2040b21.

D(is) M(anibus) / Atrec(tius) C(a)e/sianus m/il(es) leg(ionis) XIII G(eminae) / M(artiae) sti(pendiorum) XXVI pos(uit) / Aur(elia) Festa c/oniu(x) bene m(erenti) / pos(uit) <q=o>(ui) vi(xit) an(n)os / XXXXVIII et A/t<r=K>ectia v(iva) / ma<m=n>u<l=i>a / fil(io) pient/lissimo

Budući da uzimamo kao ispravno Alföldyjevo čitanje natpisa,⁵³ spomenik je podignut za Atrekcija Cezijana, vojnika legije *XIII Gemina Martia*. Alternativno bi čitanje (koje je ušlo u CIL) njegova imena bilo *Atreccesianus*, što se ne bi uklapalo u onomastičku sliku. Gentilicij *Atrectius* pretpostavljen je po imenu njegove majke koja je na natpisu navedena kao *Atrectia*, dok bi ostatak upućivao na kognomen *Caesianus*, ovdje napisan u formi *Cesianus*. Ovaj je gentilicij keltskoga podrijetla pa G. Alföldy smatra da bi se moglo raditi o vojniku koji je bio iz Norika.⁵⁴ No na osnovi toga da mu je spomenik postavio jedan od roditelja, smatramo da se radi o osobi koja je s područja Salone bez obzira na gentilicij stranoga podrijetla jer je ova obitelj mogla doći u Dalmaciju jednu ili dvije generacije prije i trajno se nastaniti u Saloni.

Ovaj je vojnik umro u dobi od 48 godina, a u vojsci je proveo 26 godina, pa držimo da se radi o veteranu. Spomenik, koji je poprilično rustične izvedbe, postavile su mu supruga Aurelija Festa i majka (koja je ovdje nazvana *mamula*, odnosno majčica) Atrekcija. To što majka i sin imaju isti gentilicij može se objasniti pretpostavkom da mu je majka bila očeva oslobođenica koja je pri manumisiji primila mužev gentilicij. Legija *XIII Gemina Martia* boravila je u Gornjoj

Slika 8

Stela Atrekcija Cezijana (snimio Ivan Matijević)

Panoniji, a u objavi natpisa njezino je počasno ime pročitano kao *G[e]m(inae)*. Ovdje smatramo logičnijim čitanje prema kojem se radi o dvama odvojenim slovima, G i M, koja se odnose na pokraćene riječi iz počasnoga naziva legije (*Gemina Martia*). Spomenik bi se po onomastici mogao datirati u kraj 2. ili u 1. polovinu 3. stoljeća.

10. Sarkofag nepoznatoga Salonitanca (sl. 9)

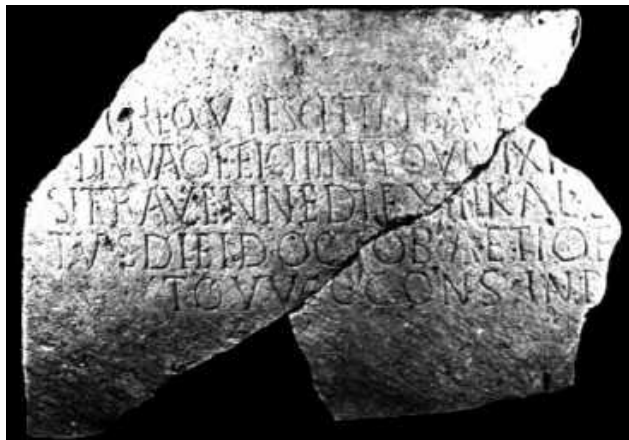
Mjesto nalaza: Solin (Salona), Dalmacija

Objava: CIL 3, 9518; ILC 455; ILJug 2451; Salona IV: 464-466, br. 201.

[H]ic requiescit in pace P[----- sub]/adiuva officii inl(ustris) p(raefecturae) [q]ui vixit a[n]nis ---- reces]/sit Ravenn(a) e die XIII kal(endas) S[e]ptembres deposi]/tus die id(ibus) Octob(ribus) Aetio e[t Sigisvul]/to vv(iris) cc(larissimis) cons(ulibus) ind(ictione) [VI]

53 G. Alföldy 1969, str. 63 s.v. *Atrectius*.

54 G. Alföldy 1969, str. 63 s.v. *Atrectius*.

Slika 9
Ulomak sarkofaga nepoznatoga Salonitanca
(Salona IV, br. 201)

Natpis spominje čovjeka koji je umro u Raveni, gdje je obnašao službu pomoćnika u uredu prefekta pretorija, a bio je pokopan u Saloni. Ovaj je ured u Raveni postojao od 402. godine radi obrane Italije.⁵⁵ Pokojnik, čije ime nije ostalo sačuvano, bio *subadiuva officii inlustris praefecturae*, odnosno potpomoćnik u uredu prefekturae, lako se izriječom ne spominje vojna uloga ovoga čovjeka, uvršten je među vojnike s obzirom na to da je radio u vojnome zapovjedništvu, a njegov se položaj, po popisu službi unutar pretorija za Ilirik, nalazi na sedmome mjestu ispod zapovjednikova.⁵⁶ Natpis se može datirati po spomenu konzula u 437. godinu, a donosi se i datum kada je umro. To je ujedno i najzanimljiviji podatak s natpisa jer je naznačeno da je ovaj anonim umro u Raveni 20. augusta, a da je pokopan u Saloni 15. oktobra. Proteklo je dakle gotovo dva mjeseca od smrti do pokopa, što je mnogo s obzirom da se radi o tijelu, a ne o urni s pepelom. Pretpostavljamo da je tijelo bilo balzamirano prije nego je poslano prema Saloni. S obzirom na godišnje doba, tijelo je moglo biti prebačeno brodom, no možda je radi nepovoljnih uvjeta

na moru ipak dovezeno kopnom, što bi odgovaralo ovako dugom periodu od smrti do ukopa. Prebacivanje posmrtnih ostataka iz jedne provincije u drugu nije bilo lako organizirati pa su, za razliku od ovoga slučaja, u mjestima podrijetla ponekad podizani kenotafiji, odnosno grobovi bez ostataka pokojnika.⁵⁷ To važi kako za predkršćansko razdoblje kada su se posmrtni ostaci pohranjivali i prebacivali u urni, tako i za razdoblje kršćanstva kada se tijela nisu spaljivala.

Mogući vojnici salonitanskoga podrijetla

Cilj ovoga rada bio je ustanoviti vojnike salonitanskoga podrijetla koji su bili na dužnosti izvan Dalmacije, što je zahtijevalo određene kriterije kojima smo se vodili prilikom određivanja podrijetla. Kako je već spomenuto, u Saloni i njezinoj okolici pronađeno je skoro tri stotine vojnih natpisa koji spominju razne vrste vojnih postrojbi. Dio natpisa ne otkriva dovoljno podataka iz kojih bismo razaznali nečije podrijetlo, dok za neke vojnike ne znamo jesu li služili igdje osim u Dalmaciji.

Pripadnici legija smještenih kroz duži period u Dalmaciji isključeni su iz razmatranja jer je velika mogućnost da su čitavu svoju vojnu službu proveli u Dalmaciji. To se odnosi na 1. stoljeće, kada Dalmacija ima stalnu legijsku posadu. Tadašnja je epigrafska praksa uglavnom podrazumijevala navođenje domicila na nadgrobnom spomeniku,⁵⁸ što se najbolje vidi na spomenicima pripadnika VII. legije⁵⁹ i XI. legije. Legija *III Flavia felix* bila je nešto više od 15 godina u Dalmaciji, no nema dokaza da je neki Salonitanac služio u isključivo u ovoj legiji,⁶⁰ a isto se može reći i za legije *XX Valeria Victrix* i *VIII Augusta*. Od kohorata koje su duže vrijeme boravile u Dalmaciji poznajemo I. kohortu Belga, I. i II. kohortu Delmata od po tisuću vojnika,⁶¹ III. kohortu Alpina i VIII. Dobrovoljačku kohortu, a čije pripadnike također nismo razmatrali kao moguće Salonitance.

Za ovu su temu stoga bili zanimljiviji vojni natpisi sa spomenom postrojbi za koje se zna da nisu trajno boravile u Dalmaciji. To su legije koje su uglavnom bile stacionirane na Renskom i Danubijskom limesu, a koje su slale

55 Salona IV, str. 465.

56 *Not. Dign. or.* III, 27, dostupno na <http://www.pvv.ntnu.no/~halsteis/ori001.htm>.

57 M. Carroll 2009, str. 823-832.

58 U kasnijim se razdobljima praksa navođenja podrijetla gotovo posve izgubila, pa tek rijetko koji vojnič stavlja podatak o podrijetlu na svoj spomenik. Određivanje je podrijetla otežano i činjenicom da se radi o rimskim građanima pa onomastika nije od velike pomoći, pogotovo nakon 212. godine kada mnogi vojnici nose gentilij *Aurelius*.

59 Za podrijetlo pripadnika VII. legije (uglavnom sjeverna Italija i Mala Azija) v. D. Tončinić 2011, str. 201-207.

60 Kako smo vidjeli na dvama primjerima (kat. br. 1 i 2), dvojica su centuriona vjerojatno započela svoju vojnu karijeru u ovoj legiji, a nastavili su je u drugima izvan Dalmacije.

61 Izuzetak čine podaci iz kojih se može ustvrditi da su pripadnici ovih jedinica ipak boravili izvan Dalmacije, kao npr. Aurelije Apolonije centurion I. kohorte *Delmatarum millaria*, a koji je umro u Sirmiju (kat. br. 6).

manje odrede svojih vojnika na službu u Dalmaciju. Pripadnici ovih legija dolazili su u Salonu iz raznih razloga, neki radi dužnosti u uredu provincijskoga namjesnika, a ponekad su dolazila i čitava legijska odjeljenja radi pomoći u građevinskim radovima, kao npr. pri gradnji bedema u Salonu.⁶² Pripadali su sljedećim legijama:⁶³ *I Italica*,⁶⁴ smještenoj u Donjoj Meziji; *I Adiutrix*,⁶⁵ smještenoj u Donjoj Panoniji; *II Traiana fortis*,⁶⁶ smještenoj u Egiptu; *II Italica*,⁶⁷ smještenoj u Noriku; *II Adiutrix*, smještenoj u Donjoj Panoniji;⁶⁸ *III Cyrenaica*, smještenoj u Siriji;⁶⁹ *V Macedonica*,⁷⁰ smještenoj u Donjoj Meziji i Dakiji; *VIII Augusta pia fidelis*,⁷¹ smještenoj u Gornjoj Germaniji; *X Gemina*,⁷² smještenoj u Gornjoj Panoniji; *XI Claudia*,⁷³ smještenoj u Donjoj Meziji; *XIII Gemina*⁷⁴ smještenoj u Dakiji, *XVIII Gemina Martia*,⁷⁵ smještenoj u Gornjoj Panoniji; *XXII Primigenia*,⁷⁶ smještenoj u Gornjoj Germaniji; *XXX Ulpia Victrix*,⁷⁷ smještenoj u Gornjoj Germaniji. Većina je ovih legija bila premješтана tijekom vremena u druge provincije, no ovdje su navedene one provincije u kojima su legije bile smještene kada su neki njihovi pripadnici došli u Salonu. U najvećem se broju slučajeva radi o 2. i 3. stoljeću kada je transfer vojnih jedinica po Carstvu bio dosta čest.

Na nadgrobnome je spomeniku za ovdje razmatranu skupinu bitan i podatak tko podiže spomenik. Mnogi su

vojnici prije nego su postali veterani stvarali obitelj, čak i prije 197. godine kada je ukinuta zabrana legitimno sklopljena braka za vojnike u aktivnoj službi.⁷⁸ Svi su oni, dakle, mogli za vrijeme službe imati bračne zajednice s lokalnim ženama (ili su one odnekud mogle doći s njima),⁷⁹ a oni su sami mogli biti odasvud, pa vojnike kojima su spomenike podizali žene i djeca uglavnom nismo uzimali u obzir kao moguće.

Kod nekih je vojnika iz ovih legija bilo jasno da se radi o strancima, bilo po imenu,⁸⁰ bilo po tome što su sami to navodili,⁸¹ dok je kod nekih priroda njihova posla u kombinaciji s tekstom natpisa izrazito sugerirala strano podrijetlo.⁸²

Ponekad nije navedeno ime jedinice u kojoj je vojnik služio, što onemogućuje uvid u to u kojoj je provinciji boravio, kao na natpisu iz kojega vidimo da sin koji je centurion neimenovane legije komemorira oca.⁸³ Nadalje, po gentiliciju *Sestius*, koji na drugom natpisu nosi veteran neimenovane postrojbe,⁸⁴ moguće je da se radi o osobi lokalnoga podrijetla.⁸⁵

Nisu legije jedina vrsta vojne postrojbe u kojima su Salonitanci mogli služiti. Iako Salonu smatramo gradom u kojem je živjela populacija s rimskim građanskim pravom, ne smijemo u potpunosti isključiti peregrine kojih je bilo

62 U gradnji salonitanskih bedema sudjelovale su veksilacije legija *II Pia* i *III Concordia*, a njih je pak nadgledao centurion frumentarija iz legije *II Traiana* (CIL 3, 1980).

63 Iz ovoga su popisa izuzete legije koje se navode na nečijem slijedu vojnih dužnosti, a u kojima je dotični vojnik služio prije nego je došao u Salonu. Natpisi ovdje popisani doneseni su isključivo kao epigrafska potvrda neke legije, a nikako s ciljem da se popišu svi natpisi navedenih legija na salonitanskom području. O smještaju svih ovih legija u navedenom razdoblju v. J. H. Farnum 2005.

64 Npr. CIL 3, 2009; 2010; 2023; 8719; 12898, 12899.

65 Npr. CIL 3, 8752; ILJug 2086.

66 Npr. CIL 3, 2029; 1980.

67 Npr. CIL 3, 8730.

68 I. Matijević 2012, str. 59-66.

69 CIL 3, 2038.

70 Npr. CIL 3, 2046; 13907; ILJug 2089

71 CIL 3, 14692.

72 Npr. CIL 3, 6376; 8745; 14219¹⁵; BASD 30 (1907), str. 39; ILJug 2045; 2207.

73 Npr. CIL 3, 8727; ILJug 2096.

74 Npr. CIL 3, 2068, 12906.

75 Npr. CIL 3, 2015; 2066; 6549.

76 CIL 3, 12908.

77 CIL 3, 2064. Ovdje se radi o veteranu XXX. legije koji zajedno sa svojom suprugom podiže spomenik sinu. Smatramo da je moguće njegovo salonitansko podrijetlo. U recentnoj objavi koja obrađuje vojnike legije *XXX Ulpia Victrix* za ovoga čovjeka nije pretpostavljen domicil (M. Reuter 2012, kat. br. 140).

78 S. E. Phang 2001, str. 306-307.

79 To nam potvrđuje natpis Salonitanke Aurelije Aje koja je umrla u dalekoj Britaniji kojoj spomenik podiže muž vojnik (RIB 1828, Carvoran). O samome spomeniku više u: D. Demicheli 2014, str. 38-39.

80 Npr. CIL 3, 2008, po kognomenu *Disdosi*, koji nosi brat vojnika legije *I Italica*, radi se o Tračaninu; CIL 3, 2009, pripadnik legije *I Italica* nosi kognomen *Mucatra*, koji je tipičan za Trakiju; CIL 3, 6376, po kognomenu *Pusinnio*, koji nosi brat beneficijarija legije *X Gemina*, radi se o Panoncu.

81 Npr. CIL 3, 2066, *C. Petilio Amando, domo Iguvio*; CIL 3, 8370, *Aurelius Maternus, natione Noricus*; CIL 3, 14691 (Klis), *P. Aelius Censorinus, natione Pannonicus, optio cl(assis) pr(aetoriae) Ra(vennatium)*; ILJug 2106, *C. Nertonio Sperato, veterano ex Dacia*.

82 CIL 3, 2063. Radi se o osobi koja je bila frumentarij, a koja je pokopana na ustupljenom mjestu (*locus concessus*). O njemu više I. Matijević 2014, str. 67-71.

83 CIL 3, 2055, *T(it)i Titiseni / Convicto/riani dec(urionis) col(oniae) / Sal(onitanae) sacerdot(is) / T(itus) Titenus / Valentinus / 7(centurio) leg(ionis) filius*.

84 CIL 3, 2050 (Vranjic), *Sesti Nepot(is) veterani ex(ignifero) ili stratore) / Aurelia Calli(ste) marito pessimo(!) (et) sibi*.

85 G. Alföldy 1969, str. 120, s.v. *Sestius*.

u okolici Salone, a koji su također služili u vojsci. Za peregrine su bile rezervirane pomoćne postrojbe kao kohorte, ale, careva konjanička garda (*equites singulares Augusti*) ili mornarica. Možda je neki pripadnik mornarice⁸⁶ mogao biti s područja Salone, no iz natpisa to ne možemo sa sigurnošću potvrditi. Postavljač nadgrobnoga spomenika vojniku III. kohorte Alpinaca bio je Plarent, Anejev sin, pripadnik carske konjaničke garde. Svom je prijatelju postavio spomenik⁸⁷ u Saloni, no ne možemo znati je li i sam bio s područja Salone, pa ga smatramo mogućim Salonitancem. Nakon 212. godine uredbom cara Karakale svi su peregrini postali rimski građani koje nalazimo i u tim pomoćnim jedinicama, pa ovakva podjela u službenju vojske više ne može vrijediti na isti način. Na to nas upućuje veća koncentracija vojnika s gentilicijem *Aurelius* koji su dobili svi dotadašnji peregrini.

Poseban je problem pitanje vojske u kasnoj antici, budući da tada uglavnom više ne postoje klasične vojne formacije kao legije ili kohorte. Nekoliko je vojnika u ovom razdoblju zabilježeno u Saloni, međutim ne može se znati njihovo podrijetlo. Za neke se ipak salonitansko podrijetlo može s pravom pretpostaviti, kao npr. za Saturnina, pokopana u 6. stoljeću na Manastirinama, a koji za sebe kaže da je *miles Salonitanus*.⁸⁸ Ukoliko se radi o vojnoj formaciji, ona se može dovesti u vezu s jedinicom *Σαλονίται* koji su potvrđeni u 6. stoljeću u Aleksandriji.⁸⁹ Moguće je da se radi o lokalno regrutiranim ljudima u vrijeme bizantskih ratova s Ostrogotima oko sredine 6. stoljeća nakon kojih je dio ove jedinice ili ona čitava prešla na Istok.⁹⁰ Ukoliko je Saturnin i bio Salonitanac, ne možemo znati je li napustio Dalmaciju, a nemamo ni podatak o njegovoj dobi.

Moguće salonitansko podrijetlo ima i Flavije Valerijan, centenarij numera streličara (*centinarius de numero Saggittariorum*) koji je vrlo vjerojatno još za života dao izraditi sarkofag.⁹¹ On je bio kršćanin, što se vidi po natpisu koji spominje da će onaj tko se bude htio nakon njega ukopati u ovaj sarkofag platiti Crkvi tri libre zlata. Spomenik se najvjerojatnije može datirati u drugu polovinu 4. stoljeća, a njegova je jedinica tijekom ovoga razdoblja mogla biti

razmješšana po čitavom prostoru Ilirika,⁹² što bi uključivalo i teritorij izvan Dalmacije.

Pripadnik kasnoantičke vojne formacije *numerus Delmatarum*⁹³ koji se dao pokopati u sarkofagu na Manastirinama također je mogao biti Salonitanac. Kao pripadnik ovoga numera najvjerojatnije je boravio negdje na Danubijskome limesu ili u Italiji, gdje su zabilježeni njegovi pripadnici. Po *Notitia Dignitatum* najveća koncentracija vojnih jedinica s naslovom koji sugerira dalmatinsko podrijetlo bila je uz Dunav, u Noriku i Dakiji i u Palestini.⁹⁴ Dio njih, pogotovo onih u Dakiji, otpada na *equites Delmatae*, koji se ne dovode u vezu s etničkim sastavom ove jedinice, nego samo s mjestom njezina nastanka u 3. stoljeću.

I pripadnik formacije *Mauri iuniores* pokopan je u Saloni, a vrlo je izgledno da se radi o Salonitancu koji je možda bio na službi u Italiji.⁹⁵

Vodeći se gore navedenim kriterijima može se raspravljati o mogućem salonitanskom podrijetlu još nekoga vojnika koji je putovao van granica Dalmacije, ali do nekih novih potvrda i spoznaja sve navedene moguće vojnike Salonitance nećemo uzimati u obzir jer bi se time zapravo stvaralo fiktivno stanje.

Zaključak

Salona je bila kolonija već zarana naseljena Italicima i ljudima s rimskim građanskim pravom pa je njihova prisutnost u legijama očekivana. Iz ovoga rada, a još više iz dijela u kojem će biti prikazan pregled spomenika viših staleža, vidljivo je da je ovo područje dalo pripadnike svih stupnjeva vojne hijerarhije, od običnih vojnika do zapovjednika vojski, s čime se ne može svaki grad u Carstvu podičiti. Spomenici o kojima smo ovdje raspravljali pronađeni su u tek trima provincijama (Dalmacija, Donja Pannonija i Gornja Mezija), ali iz rekonstrukcije vojnoga puta dvojice centuriona, Marka Herenija Valenta (kat. br. 1) i Tita Flavija Pomponijana (kat. br. 2), vidimo mnogo veće razmjere vojne mobilnosti. Iako su mnoge legije kroz dugi niz godina imale stalna sjedišta u nekoj provinciji, to ne znači da je vojska u njima bila statična. Osim činjenice da

86 Npr. CIL 3, 2020; 2036; 2051 i natpis na grčkom CIL 3, 14695.

87 ILJug 0681; [---] *Sep(timius)* / [---] *dus Pir(ami?)*(l) / *mil(es) coh(ortis) III Alp(inorum)* / [(centuria) *Marcelli IESS* / *h(ic) s(itus) e(st)* / *t(estamento) f(ieri) i(ussit)* / *Plares Annaei eq(ues) / ex sing(ularibus) A(ugusti)*].

88 CIL 3, 9537; Salona IV, str. 587-589, br. 282.

89 PSI III 247. Radi se o papirnome dokumentu, a prijepis i slika natpisa dostupni su na: <http://papyri.info/ddbdp/psi;3;247>.

90 Salona IV, str. 588.

91 ILJug 2724; Salona IV, str. 732-734, br. 407.

92 Salona IV, str. 733.

93 FS II, 98, br. 198; ILJug 2477; Salona IV, str. 554-555, br. 252.

94 R. Scharf 2001, str. 185-193.

95 CIL 3, 9539; FS II, 219; Salona IV, str. 593-595, br. 287.

su u namjesničkim uredima u provincijama bez stalne legijske posade radili legionari iz postrojbi smještenih u susjednim provincijama, razlozi kratkoročnih kretanja legije ili nekoga njezina dijela mogli su biti razni. Tako je legija mogla radi vojne operacije napustiti provinciju, a potom se opet vratiti u nju. Samo zahvaljujući natpisima postavljenim u Saloni saznajemo o kretanju odjeljenja legija čiji su logori bili vrlo udaljeni od Salone, a u nju su došla radi podizanja bedema. Da nema tih epigrafskih spomenika, vjerojatno ne bismo ni pretpostavili takve transfere trupa između udaljenih provincija, a tko zna koliko takvih vrijednih spomena vojne mobilnosti nije ostalo sačuvano do današnjih dana. Isto tako, da nije pronađena vojna diploma CIL 16, 14 ne bismo znali da je Publije Cetenije Klement boravio u Rimu u svojstvu svjedoka za izdavanje te diplome, nego samo da je bio vojnik VII. legije koji je umro u Gornjoj Meziji. Naposljetku, i ovdje pretpostavljeno slanje jednoga odreda legije *XIII Gemina* u Kapadokiju možda je pripomoglo rekonstrukciji kretanja centuriona Tita Flavija Pomponijana (kat. br. 2). Stoga možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je svaki od ovdje navedenih vojnika boravio u više provincija nego se to može iščitati iz njihovih spomenika.

Najpouzdaniji je kriterij za određivanje podrijetla spomena domicila, što se na nekim od ovih spomenika javlja u oblicima *Salona* (kat. br. 1) ili *Salonis* (kat. br. 5 i 7).

Međutim, u katalog i raspravu ušle su i one osobe iz čijih se natpisa pronađenih na prostoru salonitanskoga agera i na posredan način može zaključiti da se radi o osobama s ovoga područja. Na primjer, smatrali smo da se radi o Salonitancu ukoliko su pokojniku spomenik podignuli roditelji, što predmnijeva da se radi o osobi rođenoj na salonitanskom području (kat. br. 3, 4, 6, 8, 9).

Malobrojni spomenici koji su do nas dospjeli s podacima o salonitanskom podrijetlu vojnika pokazuju samo uzorak koji se mogao preslikati na stvarno stanje u rimskim legijama. Kako je prikazano, Salonitanci u nižoj vojnoj hijerarhiji potvrđeni su uglavnom kao obični vojnici, i to ponajviše kao veterani. Tek za petoricu vojnika možemo kazati ili pretpostaviti da su umrli u vrijeme službe (kat. br. 2, 3, 4, 6, 10), dok je čak 11 veterana, što je neobičan omjer.

Kako se vidi na primjeru Salone, na mnogim vojničkim spomenicima, pogotovo nakon 1. stoljeća, spomen podrijetla nije čest, što otvara brojne mogućnosti u pretpostavljanju podrijetla ovih vojnika. Kad se pritom pogleda šira slika, na tisućama natpisa diljem Carstva nailazimo na istu situaciju. Iako smo svjesni da se među takvim natpisima zasigurno kriju mnoge osobe podrijetlom iz Salone, to je danas za većinu njih nemoguće potvrditi, a isto se može reći za mnoge druge rimske gradove čiji su stanovnici komemorirani u nekoj udaljenoj provinciji bez podatka o podrijetlu, ostavljajući ipak najvažniji trag - da su građani Carstva.

Kratice

AArch	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AÉ	= L'Année épigraphique, Paris
ANRW	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
BAR	= British Archaeological Reports
BASD	= Bulletino di archeologia e storia dalmata, Split
CIL	= Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
FS II	= Forschungen in Salona, Wien 1926.
ILJug	= Inscriptiones quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana
ILS	= Inscriptiones Latinae selectae, Berlin
IMS	= Inscriptiones de la Mésie Supérieure, Beograd
JRA Suppl. ser.	= Journal of Roman archaeology, Supplementary series
PSI	= Papiri della Società Italiana, http://www.psi-online.it/home
RIB	= The Roman inscriptions of Britain, London
Salona IV	= Inscriptiones de Salone chrétienne IVe-VIe siècles, Roma - Split 2010.
VAHD (VAPD)	= Vjesnik za arheologiju i historiju (povijest) dalmatinsku
VAMZ	= Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu
VHAD	= Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva
ZPE	= Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Izvori

- Caes., *Bell. Gal.* C. Iulius Caesar, *Galski rat*, prijevod i komentar Ton Smerdel, Zagreb 1970.
- Juv., *Sat.* D. Iunius Iuvenalis, *Rimski satiričari Horacije, Perzije, Juvenal*, prijevod i komentar Šimun Šonje, Zagreb 2014.
- Liv., AUC T. Livius, *Ab Urbe condita, The history of Rome, vol. IX, Books XXXI-XXXV*, preveo Evan T. Sage, Cambridge Massachusetts 1935.
- Not. Dign. or.* *Notitia dignitatum in partibus orientis*
- Sen., *De benef.* L. Annaeus Seneca, *On benefits (De beneficiis)* prijevod Miriam Griffin i Brad Inwood, Chicago 2011.
- Sen., *De ira* L. Annaeus Seneca, *Moral essays, vol. 1*, uredio John W. Basroe, London - New York 1928.
- Tac., *Hist.* P. Cornelius Tacitus, *Historije*, prijevod i komentar Josip Miklić, Zagreb 1987.

Literatura

- G. Alföldy 1962 Géza Alföldy, *Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien*, AArch 14 (3-4), Budapest 1962, 259-296.
- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- N. J. E. Austin - N. B. Rankov 1995 Norman J. E. Austin - N. Boris Rankov, *Exploratio. Military and political intelligence in the Roman world from the Second Punic war to the battle of Adrianople*, London 1995.
- E. Birley 1986 Eric Birley, *The Flavian colony at Scupi*, ZPE 64, Köln 1986, 209-216.
- D. Breeze 1993 David Breeze, *The organisation of the career structure of the immunes and principales of the Roman army, Roman officers and frontiers*, Mavors 10, Stuttgart 1993, 11-58.
- J. Brunšmid 1909 Josip Brunšmid, *Kameni spomenici iz Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu* (IV. dio), VHAD, II. ser., sv. 9, Zagreb 1909, 151-222 (205-276).
- N. Cambi 1989 Nenad Cambi, *Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele*, VAMZ 22, Zagreb 1989, 59-76.
- N. Cambi - Ž. Rapanić 1979 Nenad Cambi - Željko Rapanić, *Ara Lucija Granija Proklina*, VAHD 72-73, Split 1979, 93-107.
- M. Carroll 2009 Maureen Carroll, *Dead soldiers on the move. Transporting bodies and commemorating men at home and abroad*, Limes XX. Actas del XX Congreso Internacional de Estudios sobre la Frontera Romana, (Anejos de Gladius 13), Madrid 2009, 823-832.
- S. Daris 2000 Sergio Daris, *Legio II Traiana fortis*, Les legions de Rome sous le Haut-Empire, Paris 2000, 359-364.

- D. Demicheli 2012 Dino Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (I). Svjedoci podrijetlom iz Salone na vojničkim diplomama*, Tusculum 5, Solin 2012, 47-57.
- D. Demicheli 2013 Dino Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (II). Salonitanci u pretorijanskoj vojsci*, Tusculum 6, Solin 2013, 79-91.
- D. Demicheli 2014 Dino Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (III). Civili salonitanskoga podrijetla*, Tusculum 7, Solin 2014, 31-50.
- B. Dobson 1974 Brian Dobson, *The significance of the centurion and »primipilaris« in the Roman army and administration*, ANRW II, 1, Berlin - New York 1974, 392-434.
- B. Dobson 1993a Brian Dobson, *Legionary centurion or equestrian officer? A comparison of pay and prospects*, Roman officers and frontiers, Mavors 10, Stuttgart 1993, 186-200.
- B. Dobson 1993b Brian Dobson, *The centurionate and social mobility during the Principate*, Roman officers and frontiers, Mavors 10, Stuttgart 1993, 201-217.
- B. Dobson - D. Breeze 1993 Brian Dobson - David Breeze, *The Rome cohorts and the legionary centurionate*, Roman officers and frontiers, Mavors 10, Stuttgart 1993, 88-112.
- J. H. Farnum 2005 Jerome H. Farnum, *The positioning of the Roman imperial legions*, BAR International series 1458, Oxford 2005.
- G. Forni 1953 Giovanni Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano - Roma 1953.
- Th. Franke 2000 Thomas Franke, *Legio XIV Gemina*, Les legions de Rome sous le Haut-Empire, Paris 2000, 191-202.
- I. Glavaš 2015 Ivo Glavaš, *Prilog poznavanju municipaliteta Ridera*, Diadora 28, Zadar 2015, 83-92.
- R. Haensch 1995 Rudolf Haensch, *A commentariis und commentariensis. Geschichte und Aufgaben eines Amtes im Spiegel seiner Titulaturen*, La hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (15-18 septembre 1994), Paris 1995, 267-284.
- Y. Le Bohec - C. Wolff 2000 Yann Le Bohec - Catherine Wolff, *Legiones Moesiae Superioris*, Les legions de Rome sous le Haut-Empire, Paris 2000, 239-245.
- B. Lörincz 2000 Barnabás Lörincz, *Legio I. Adiutrix*, Les legions de Rome sous le Haut-Empire, Paris 2000, 151-158.
- I. Matijević 2009 Ivan Matijević, *Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum i neki njezini pripadnici u službi namjesnika provincije*, Tusculum 2, Solin 2009, 45-58.
- I. Matijević 2012a Ivan Matijević, *Epigrafska potvrda pripadnika Legije druge pomoćnice (legio II Adiutrix) u Salonu*, Tusculum 5, Solin 2012, 59-70.
- I. Matijević 2012b Ivan Matijević, *O salonitanskim natpisima konzularnih beneficijarija iz legije Desete gemine (legio X Gemina)*, VAPD 105, Split 2012, 67-82.

- I. Matijević 2014 Ivan Matijević, *Qui cucurrit frumentarius annos XI*, Tusculum 7, Solin 2014, 67-74.
- M. Mirković 2004 Miroslava Mirković, *The roster of the VII Claudia legion*, ZPE 146, Bonn 2004, 211-220.
- M. Mosser 2003 Martin Mosser, *Die Steindenkmäler der legio XV Apollinaris*, Wien 2003.
- S. E. Phang 2001 Sarah Elise Phang, *The marriage of the Roman soldiers (13. B.C. – A.D. 235.). Law and family in the imperial army*, Leiden - Boston - Köln 2001.
- B. Rankov 1999 Boris Rankov, *The governor's men. The officium consularis in provincial administration, The Roman army as community*, JRA Suppl. Ser. 34, Portsmouth 1999, 15-34.
- M. Reuter 2012 Marcus Reuter, *Legio XXX Ulpia Victrix. Ihre Geschichte, ihre Soldaten, ihre Denkmäler*, Stuttgart 2012.
- R. Scharf 2001 Ralf Scharf, *Equites Dalmatae und cunei Dalmatarum in der Spätantike*, ZPE 135, Bonn 2001, 185-193.
- J. R. Summerly 1992 James Robert Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, Durham 1992, (dostupno na mrežnoj stranici: <http://etheses.dur.ac.uk/1503/>).
- M. Šašel Kos 2012 Marjeta Šašel Kos, *A glimpse into stonecutters' workshops in Scupi, Upper Moesia*, L'officina epigraphica romana in ricordo di Giancarlo Susini, Faenza 2012, str. 507-523.
- D. Tončinić 2011 Domagoj Tončinić, *Spomenici VII. legije u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Split 2011.

Summary

Dino Demicheli

Salonitani extra fines Dalmatiae (IV)

The Salonitans in military service (part one)

Key words: Salona, Dalmatia, inscriptions, Roman army, centurions, legionaries, mobility

The paper deals with 10 inscriptions that confirm Salonitans in military service outside of Dalmatia in the period from the 1st to the 5th century. For this discussion were selected the soldiers who belonged to the class of ordinary citizens and who in the military hierarchy were most able to reach the rank of centurion. The inscriptions mention a total of 15 soldiers Salona origin who performed their military service in various provinces. These are mostly veterans (cat. nr. 1, 2?, 5, 7, 8, 9), while only for four soldiers we can say that they died during their active service (cat. nr. 3, 4, 6, 10). Most of the monuments here interpreted were the tombstones, with a prevalence of stelae. Only one monument was not a tombstone, and it is a roster of the VII legion from the military fortress in Upper Moesia on which we find six veterans of Salonitan origin. Most of the monuments can be dated to the 2nd and 3rd century, i.e. to the period in which Dalmatia had no legionary army and the legionaries who were at that time located in Salona were usually related to the duties of the consul's office where they have been sent from the neighboring provinces. Although the most reliable criterion for determining the Salonitan origin is a mention of the city itself, in the discussion entered those soldiers for whom their parents erected the tombstones in the Salonitan area. In Salona relatively high number of military inscriptions is found, so we considered only those that could be related to Salonitan origin, but for them there is still not enough evidence that they served out of Dalmatia.

Among these soldiers, two centurions achieved the most notable careers. They were M. Herennius Valens (cat. nr. 1) and T. Flavius Pomponianus (cat. nr. 2) whose military careers can be dated from the Flavian to the Hadrianic period. Both of them were recruited in Dalmatia and left that province with the legion IIII Flavia felix. After achieving the centurionates in this legion they continued to develop their career reaching multiple centurionates. While most of the Herennius' centurionate transfers were realized in Dacia, we presume that Pomponianus accomplished most of his transfers in the East, probably in Cappadocia. In the discussion there are given some new remarks on chronology and places of their transfers from one legion to another. We presume that Pomponianus' transfer from legion XII Fulminata in Cappadocia to legion XIII Gemina could be realized in Cappadocia itself, since there might be possible that the vexillation of XIII Gemina came to Cappadocia along with XV Apollinaris. In the same way we can explain his earlier transfer from IIII Flavia in Upper Moesia to XVI Flavia in Cappadocia, but in this case there exist the epigraphic evidence for the vexillation of IIII Flavia felix in the East. If we accept that he was a centurion in the vexillation of XIII Gemina in Cappadocia, we can easily explain his last transfer to II Traiana which is already confirmed in the East.

Although the other inscriptions in this article don't have so many information to discuss, some of the soldiers mentioned on them had very interesting duties: a *speculator* and a *commentariensis* in the office of provincial governor in Salona (cat. nr. 3); a beneficiary (cat. nr. 4, 5?); a centurion (cat. nr. 6); *cornicularius praefecti* (cat. nr. 7); *subadiuva officii inlustri praefecturae* (cat. nr. 10). For this latter it is interesting to say that he had died in Ravenna in 437 and after 56 days buried in Salona.